

MÉDIAJOG, MÉDIAETIKA

A médiajog néhány szociológiai vonatkozásai

Tartalomjegyzék:

[Szabadságjogok konfliktusa](#)

[Finanszírozási médiamodellek](#)

[Néhány kommunikációs monopólium](#)

[A hatalmi összeférhetlenségek szabályozása](#)

[Értékrangsor a joggyakorlatban](#)

[Egyesült Államok](#)

[Németország](#)

[Magyarország](#)

[Az elektronikus média intézményi szabályozása](#)

[A szokásjog és a kettős racionalitás szerepe a pártatlanságban](#)

[A média és a politika szétválása](#)

[A média-ellenőrzési típusok szociológiai klaszterezése](#)

[Nemzetközi jog](#)

Oktató: Radetzky András

Kiadás: 2011. augusztus 20.

Felhasznált irodalom: Zsolt Péter: Médiaháromszög. EU-Synergon. Budapest 2004

Szabadságjogok konfliktusa

A média világában a jog két területet ölel át. Az egyik a média túlkapásaitól védő törvényeké, a szólásszabadság határait meghúzó jogszabályoké. A védendő értékeket Halmi Gábor négy csoportra bontotta. Az elsőbe az állam védelmét sorolta: ide tartoznak az alkotmányos alapjogok, a külső és a belső biztonság, a közjogi méltóságok és az állami szimbólumok védelme. A másodikba sorolja a közkerécsöt és a közrendet - azaz a társadalom egészének érdekeit -, a harmadikba a társadalmi csoportok védelmét a diszkriminációtól (a faji, az etnikai, a nemi, a vallási diszkriminációval szembeni, jogi fellépést), negyedikként pedig a magánszférát említi (személyiségi jogok, vállalkozás jó híre).

A csoportok felülről tagozódnak lefelé - a társadalom irányítótól, a nagyobb csoporttól az egyén felé. Ám ez a sorrend bizonyos fokig megtévesztő, mert azt sugallhatja, hogy a felül lévő szükségképpen nagyobb jogi védelemben részesül, mint az alul lévő. Pedig nem arról van szó, hogy ha az egyéni érdek például az etnikai érdekekkel ütközik, akkor feltétlenül alul kell maradnia, s különösképpen nem arról, hogy a közjogi méltóságok védelme nagyobb érték lenne a magánérdeknél. Az értéksorrendnek azonban már van jelentősége, ha az egyes országok jogalkotását külön is megvizsgáljuk.

A másik jogi terület az intézmények működtetésének gyakorlati kérdéseit szabályozza. A reklámidőtől a frekvencia elosztás módjáig sok minden tartozik ide. De ide sorolhatók azok az elképzelések, amelyek a reklámbevételek megadóztatásán és újraosztásán gondolkodtak a 90-es évek elején, továbbá azok a szintén politikai célzatú tervek, amelyek kormány-televíziók létrehozhatóságát keresték. Végezetül olyan jogszabályok is elképzelhetők, amelyek az intézmények működésébe szólnak bele a kiegyensúlyozásért. Ezek az előbbi két csoport átmenetének tekinthetők.

Finanszírozási médiamodellek

Az egyes országok régen igen különbözők voltak az intézményi működtetés szabályozásában, de a rádió és a televízió állami kontrolljának technikai többé kevésbé ma is eltérnek egymástól. A 80-as években az elektronikus médiumok három főbb modelljét különböztethettünk meg:

- kereskedelmi modell
- konkurenciális vagy vegyes modell
- kormányzati modell

Ezt az osztályozást nem egészítjük ki a szociológiai szakirodalomban elterjedt olyan modellekkel, médiaelméletekkel, amelyek egyrészt a média és a politikai hatalom viszonyára koncentrálnak, másrészt - gyakran az előbbivel összefonódva - a médiától elvárt működésre utalnak. Ezek a modellek részben úgy születtek, hogy az egyes országok jogi, technikai és értékszempontjait ismertették (például a szovjet médiaelméletet vagy a fejlődő országokban a média hasznát). A téma szakirodalmá meg lehetőségen gazdag: a liberális vagy szabadelvű médiamodell kritikájától a társadalmi felelősség modelljéig, a forradalmi médiamodellől a demokratikus médiamodellig több típust megkülönböztetnek, s igen gyakoriak az átfedések. A modellek és kritikáik letisztultabb áttekintése még várat magára. Csupán a fenti, piaci szempontú osztályozásra koncentrálnunk, és arra, hogy a 80-as évek óta milyen változás történt. A demokratikus országokban mára nagyrészt a vegyes rendszerek a jellemzők (ezt hívják nálunk duális rendszernek), amelyekben közszolgálati és kereskedelmi, pontosabban magántulajdonú és állami adók egyaránt találhatóak. Kormányzati modellű például Kína, de csak azzal a

megkötéssel, hogy eltekintünk a műholdak adásait vevő parabolaantennáktól. A vegyes modelleken belül árnyalatnyi eltérések azért megfigyelhetők. Az eltéréseknek három megközelítését emelhetjük ki: az első a finanszírozás, a második a politikai befolyás kérdése, a harmadik pedig a gazdasági érdekcsoportok kontrollja.

Az elektronikus médiumot finanszírozhatják előfizetési díjakból (kizárólag ebből élt például az HBO, a BBC, a Magyar Rádió a 30-as években), reklámokból (például Spanyolországban még a közszolgálati is kizárólag reklám- és szponzorbevételből tartotta fenn magát) és alapítványi támogatásból (például az amerikai PBS). A forrás származhat állami hozzájárulásból is, bár ez általában - különösen a vezető közszolgálati médiumoknál - elhanyagolható összeg. (Kivételként talán a francia-német kulturális csatorna, az ARTE említhető.) Az anyagi függés az államtól ugyanis könnyen kormánykezre juttathatja a közszolgálatot, ezért például Németországban semmilyen kormánypénzt nem fogadhatnak el a hagyományos közszolgálati adók.) Leggyakoribb megoldás a közszolgálatban is az előfizetési díj és a reklám együttese. Portugáliában például az előfizetési díj a villanyszámla meghatározott százaléka. Az is lehetséges, hogy az országos költségvetés állandó százaléka jut ebbe a szférába, ilyen a balti országok helyzete. (A magyar közszolgálati adók finanszírozásának nagyobb hányadát a 90-es években még az állam vállalta, 2002-ben pedig az előfizetési díjat is eltörölték, és a finanszírozást kormányhatáskörbe vonták.)

Európa közszolgálati modelljei alapvetően különböznek az amerikai típustól. Az Egyesült Államokban is találhatunk nem piaci típusú adókat, de a tengerentúli kultúra terjesztésére született, public típusú hálózat nem foglalkozik a politikával, míg Európában a közszolgálati központi kérdése a politikához fűződő viszony. Az európai gyakorlatban a politikai befolyás skálája széles a pártatlan távolságtartástól a politikai érdekek szerinti csatornaleosztásig.

A monopóliumok korlátozása is médiagazdaságtani téma. Korlátozásra azért van szükség, mert a sajtószabadság csak plurális médiakörnyezetben működik, és ezt a liberális államok törvényekkel is igyekeznek garantálni. A médiabirodalmak létrejötte ráadásul a politikai összefonódás kockázatát is magában rejt. A monopóliumok hatalmának érzékeltetésére először olyan médiakonzerneket mutatunk be, amelyek a toplista élén álltak a 90-es években.

Néhány kommunikációs monopólium

A Time Warner az írott sajtó egyik élvonalbeli tagja és a Warner filmstúdió összeolvadásából jött létre 1989-ben: már 1993-ban 13 milliárd dolláros forgalma volt, amely elérte a Coca-Coláét. A hírügynökségek közül megemlíthjük az angol Reuterst, amely 79 országban 1800 újságról foglalkoztat, és körülbelül kétszázezer számítógéppel áll közvetlen kapcsolatban. A 90-es években a valutaforgalom fele a Reuters hálózatán keresztül bonyolódott - a tőzsdei információk adták a cégbevétel kilencven százalékát, mintegy, 2,25 milliárd dollárt. A német Bertelsmann 1993-ban tízmilliárd dolláros forgalmat bonyolított le. A cég fő profilja a könyv- és az újságkiadás, de a műholdas tévécsatornák piacára is betört (RTL). Akkor negyven országban ötvenezer alkalmazottat foglalkoztatott, Magyarországon a Népszabadságban szerzett érdekeltséget, majd 1997 októberétől az RTL Klub nevű, országos hatókörű, kereskedelmi tekevízióban. A hazai monopolelles szabályozások miatt el kellett adnia Népszabadság-érdekeltségét, amit a Ringier vett meg.

Az elektronikai cégek közül a Sony 1988-ban megvette a CBS lemez társaságot, majd a Columbia Pictures hollywoodi stúdiót. A Sony Corp. 1994-re a Time Warner és a Bertelsmann után a harmadik legnagyobb médiabirodalommá nőtt. A fentieknél nagyságrendileg kisebb bevételt mondhat magáénak a CNN vagy az MTV zenés tévécsatorna, de kulturális hatásuk éppoly jelentős. A CNN az 1991. évi Öböl-háborúban került a csúcsra: George Bush amerikai

elnök azt nyilatkozta, hogy több információt tudott meg a CNN -ből, mint a CIA-tól - és kijelentésének óriási reklámértéke volt. Az MTV-t pedig körülbelül 210 millió háztartásban fogták abban az évben, így ez az adó bírt a legnagyobb könnyűzenei befolyással a világon. 1995 a nagy médiabirodalmak további házasságainak éveként jellemezhető: a CBS 5.4 milliárd dolláros tőkeinjekciót kapott egy elektronikai vállalat jóvoltából, a Walt Disney fuzionált az ABC-vel (az RTL-ben és az EuroSportban is vannak érdekeltségei), a Time Warner pedig összeolvadt a TBS szel .

Listánk a teljesség igénye nélkül készült, s e „házasságok” további történetét nem is követjük. Az azonban hangsúlyozzuk, hogy a média a fúziók ellenére a nyugati demokráciákban jóval változatosabb maradt mind a mai napig, mint Közép- és Kelet-Európában, ahol kevesebb multinacionális cég birtokol több kiadót, médiavállalkozást. A nagy összeolvadásokat csupán azért említettük, mert így válik világossá, hogy jogosan vetődhet fel a kérdés: mi történik, ha a cégek korlátlan urai esetleg politikai hatalomra is törnek? Egyes vélekedések szerint erre sem az Egyesült Államokban, sem Nyugat-Európa nagyobbik részén nincs esély: egyrészt a cégek belső szervezeti kultúrája kiteszítja a politikai összefonódást, másrészt a médiahatalmi koncentrációval bíró politikusok megjelenése a közönség ellenállásába ütközne. Tudjuk azonban, hogy 1994-ben az olasz médiabirodalom vezető embere - aki vállalkozásaival kelet felé is terjeszkedni kezdett - miniszterelnök lett. Érdemes tehát megvizsgálnunk, hogyan szabályozza a jog ezt az összeférhetetlenséget a világ különböző országaiban.

A hatalmi összeférhetetlenségek szabályozása

Amikor Silvio Berlusconi, az olasz magán-médiabirodalom császára politikára adta a fejét, ott is nagy sikereket ért el. A Forza Italia erősen jobboldali pártalapítójaként miniszterelnök lett, majd néhány hónap után pártját igyekezett szalonképesebbé tenni, szélsőségeit levagdosni. „Elkötelezett demokrataként” aztán mégis az utcára akarta vinni rokonszenvezőit - a parlament ellenében. Kevesebb mint egyévnyi kormányzás után, 1994 decemberére megbukott, de aztán rövid szünet után megint sikerült a csúcsra kapaszkodnia, s a vele szemben folyó korrupciós pert is leállította. A „Hagyjátok dolgozni Berlusconit!” jelmondata 94-ben ugyan lejáratódott, cége, a Fininvest azonban ebből is profitált. Berlusconi erősen ragaszkodott politikai ambícióihoz. még azt is fontolóra vette, hogy eladja a Fininvestet, amellyel a legnagyobb támadási felületet adta politikai ellenfeleinek. Ígéretét a választók komolyan vették, de miután visszaszerezte a politikai hatalmat, megtartotta médiabirodalmát. Amikor még az eladást komolyan fontolóra vette, és a lehetséges kiutakat kereste, nemzetközi összehasonlító tanulmányt is készítettett, amelyet kérésére olasz jogászok régeztek el. A tanulmány szerint ebben az esetben két szabadság, a közhivatalhoz és a magántulajdonhoz való jog ütközik egymással. A szabályozó elveket ezért az alkotmánynak vagy az alaptörvényeknek kell kimondania. Olaszországban 1994 előtt ilyen még nem történt meg, mivel az elektronikus médiumokat olyan elvek alapján szabályozták, amelyek átmenetileg megoldották a politikusok, a média és a nagytőkések konfliktusait. Berlusconi tipikus példa az átfedés hatásaira: magánemberként sokkal inkább szolgálhatta politikai ambícióit, mint bármelyik közönséges állampolgár, politikusként pedig sokkal inkább tudta segíteni magánvállalkozói karrierjét, mint más politikus. (Például az új privatizációs törvény késleltetése kedvezett saját médiabirodalmának, vagy az állami kézben lévő RAI csatornákkal szembeni elnöki kinevezések is az olasz jognak megfelelőek voltak, bár nem kevés kül- és belföldi kritikát váltottak ki.)

Angliában szigorú szabály szerint (Broadcasting Act, 1990, 2002) mindenki kizárandó a közszolgálati médiumokból, aki „teljes mértékben vagy főként politikai testület tagja”. Hasonlóképpen kizárják a vallások képviselőit és mindazokat, akikről feltételezhető, hogy

egyoldalú érdekeket szolgálnának. Ez Angliára és a közszolgálati viszonyra érvényes. Nyugat-Európában elterjedt a vállalkozói és a politikai érdek összeférhetetlenségének jogi szabályozása, de mivel két általános szabadságról van szó, a kérdéses személy döntheti el, hogy vállalkozó vagy politikus akar lenni. A jogi tiltást általában bizonyos vagyon határhoz kötik. Ha az érintett személy a politikusi pálya mellett dönt, vállalatát el kell adnia.

Az Egyesült Államokban másképpen próbálják feloldani a konfliktust. A politikai és a gazdasági összeférhetetlenséget esetenként is elemzik. A blind trust (vak bizalom) rendszere pedig arra ad lehetőséget, hogy a politikus egy tőle teljesen független testületre bízassa vállalatát, amelynek munkáját az átadás pillanatától nem befolyásolhatja. Az Egyesült Államok nagy területe lehetőséget nyújt a blind trust eljárásra, de az nem lenne megfelelő Európában. Különösképp Dél-Európában. Az USA-ban ugyanis található olyan tőkés csoportosulások amelyek a kérdéses vállalat érdekeitől valóban függetlenek, a nemzetileg tagolt Európa azonban ehhez túl, kis egységekre bomlik. A dél-európai kultúrát ismerve jószerivel nincs biztosíték arra, hogy a más kezekbe adott vállalatot valóban ne az eredeti tulajdonos irányítsa. A média területe pedig különlegesen kényes, hiszen ott a politikus még úgy is szolgálhatja vállalata érdekeit, ha kapcsolatot sem tart azzal (például Berlusconi mint miniszter nem véletlenül késleltette a televíziós frekvenciák újraelosztását).

Az olasz médiaháború a magyarral egy időbe esett (a nyugati közvéleményt sokkal inkább foglalkoztatta mint a miénk). Oka az volt, hogy a közszolgálati modellt korábban úgy oldották meg, hogy a RAI-t három részre osztották a parlamenti erőviszonyoknak megfelelően. A szocialisták, a kommunisták és a kereszténydemokraták birtokoltak egy-egy csatornát. A parlamenti erőviszonyok megváltoztak: Berlusconi a Forza hatalomra jutása után immár a jog segítségével a közszolgálati szférát is megszerezte. Ellenzékének csupán az írott sajtó maradt. A nyugati kritikusok két problémát láttak: a példa egyrészt a kereskedelmi színvonaltalanság rémével fenyegette az egész kontinenst, másrészt Berlusconi médiapolitikája általános rosszallást váltott ki, amibe az angolok például az olasz társadalom gyengeségét látták. Nekünk, magyaroknak, a közszolgálat; szféra felosztása a riasztó tanulság.

Értékrangsor a joggyakorlatban

A médiával szemben védendő értékek joggyakorlatát négy részre bontó Halmai Gábor-féle csoportosítás 24 variációt adna, sőt ennél is többet, ha még egyéb finomításokra is törekednénk. Az értékek között kialakuló konfliktushelyzetek jóval bonyolultabb rendszert adnak, semhogy egyértelmű rangsort alakíthassunk ki. Mégis kísérletet teszünk a 24 variációból három főbb típus értéksorrendjének megkülönböztetésére; az Egyesült Államokat, Németországot és Magyarországot választottuk ki az ideáltípusok bemutatására.

Egyesült Államok

Több példa hozható arra, hogy a kormánytisztviselők és a nemzetbiztonsági értékeket védő ügyészek alulmaradtak a különböző perekben. A The New York Times 1971-ben publikálta a Pentagon-papírokat, amely a Fehér Ház belső jelentése volt a vietnami háborúról - az amerikai legfelső bíróság 6:3 arányban fenntartotta a lap jogát a publikálás folytatására. A híres Watergate-ügy is ide sorolható. 1972-ben öt férfi betört a Demokrata Párt székházába. A helyi üggyel kezdetben csak a Washington Post foglalkozott, majd az is göngyölítette fel azt. A betörőknél (köztük egy CIA ügynök) a Fehér Házba szóló telefonszámot találtak. A két törekvő újságíró (Woodward és Bernstein) hamarosan titkos pénzalap eredete után is kutatni kezdett, s a szálak végül Nixonhoz vezettek: az elnök közvetlenül akarta irányítani saját kampányát. Az illegális pénzkezeléseken kívül lehallgatásokra és az ellenzék lejáratására tett kísérletekre derült

fény. Az elnöknek buknia kellett, amikor az újságírók a szemébe mondták, hogy a Watergate-ügyben hazudott.

Ellenpéldaként szokták említeni az 1991 évi Öböl-háború idején a CNN által sugárzott adás katonai szűrését. A véleményünk szerint azonban ez nem tiszta ellenpélda, két okból: egyrészt a CNN katonai manipulálása nem jelenti azt, hogy ha más jelentések más adókon az éterbe kerültek volna, azt az Egyesült Államok bíróságai államellenesnek minősítve elítélték volna, másrészt Peter Arnett jelentései ugyancsak a CNN -en az emberi szenvedésekről szóltak - igaz, az ő hangja volt az egyetlen ilyen.

Az újság egyik megnyeri pere után New York Times-szabályként szokták emlegetni azt a gyakorlatot, miszerint a köztisztviselőnek bizonyítania kell, hogy a média nem jóhiszeműen tájékoztató, hanem rosszindulatúan megrágalmazta őt, míg a magánszemélynek elegendő a hanyagságot igazolnia. A joggyakorlat a 90-es években még alátámasztotta azt az amerikai önképet, miszerint a tengerentúlon a legfontosabb érték - ha nem köztisztviselőről van szó - a magánélet sérthetlensége, aztán a közösségi-kisebbségi csoportérdekek jönnek, majd a közérköcsi kérdések, s csupán azután az államérdekek. A köztisztviselők tehát a szólás- és véleményszabadság nevében sértegethetők, sőt európai szemmel nézve rágalmazhatók is, és a nemzeti szimbólumok is sokkal inkább meggyalázhatók, mint nálunk. Az amerikai zászlót ruhaként hordani az Egyesült Államokban nem illetlenség. Azt égetni már igen, de egy legfelső bírósági ítélet szerint az is csak véleménynyilvánításnak minősül.

A 80-as évek közepétől figyelhető meg az a változás, hogy a kisebbségi, a faji, az etnikai és a nemi érdekek védelme az individuális szabadságjogok elé kerül. Különösen az egyetemeken érezhető ez a folyamat. Az intézményekben szinte a tudományos érveket is elsöprő érv lett az etnocentrizmus. A liberalizmusnak ez az egyenlőségelvű változata alapján változtathatja meg a toquevilli amerikai képet, és tagolhatja, tördelheti szét az országot kulturális, etnikai és nemi téren egyaránt (a campusokon már belső magatartási szabályokat írnak elő). A 90-es évek joggyakorlatában még többségben voltak azok a bírák, akik egy-egy gyűlölködő beszéddel kapcsolatban úgy döntöttek: azt nem szükséges jogilag megtorolni, elvégre a kisebbségeknek lehetőségük van a kommunikációs védekezésre.

Az amerikai joggyakorlat a lehető legmesszebb az uszító beszéd enge délyezése terén megy el. A jogszabály szerint egy uszító nem büntethető, ha valószínűtlen, hogy beszédének hatására közvetlen tettelesség történik.

Németország

A németek 1968-ban hozzák meg azt a törvényt, amely az államtitkot jó szándékúan felfedő büntetlenségét szavatolja. A ZDF által 1993-ban készített dokumentumfilm azonban megemlítette egy olyan magánember nevét, aki már, letöltötte börtönbüntetését, és későbbi állítása szerint ez a film megnehezítette új életkezdesét, őt emberi jogaiban sértette. A pert a ZDF elvesztette, pedig nem hozott a nyilvánosságra valótlanságot. Egy másik esetben valaki a katonákat potenciális gyilkosoknak nevezte: pert vesztett, mivel a bíróság szerint véleménye kifejtéséhez e dehonesztáló kijelentést kerülnie kellett volna. A következő békeharcos tanult az esetből és tompítva elődje kijelentését potenciális hóhérokról beszélt, hiszen a katonák is parancsra ölnek, mint a hóhérok. Ő sem járt több szerencsével. Ellenben amikor a rendőrség rátört egy jugoszláv családra az éjszaka közepén, majd kitoloncolta az országból, az akciót gestapó -módszernek nevező megszabadult a bírói fenyegetéstől - az indoklás szerint ez egy nyilvánosságot érintő szabad kritika volt. A példából látható: nem könnyű szigorú logikát találni a különböző ítéletekben, s a döntések nem maguktól értetődők.

Annyi azonban látszik, hogy a német alkotmánybíróság akkor védte az államot, amikor szervezeteit alapjaiban érte támadás, s akkor védte a véleményszabadságot, amikor valaki a szervezetnek csak egyes tevékenysége ellen emelt szót. Nem erkölcsi különbség ez, de józan ésszel nagyon is érthető. A német jogrendszerben már büntetőjogi szabályok védik a politikai és a közjogi tekintélyeket. Pártok tilthatók be, ha izgatással, uszítással vádolhatók, s a holokauszt tagadását is pénzzel büntetik. Mindez természetesen jórészt a hitleri Németország örökségének tudható be. A nemzeti szimbólumok bírálata azonban megengedett, és a fasizmus szörnyűségeit tagadó történelemhamisításokkal szemben is toleránsak annyiban, hogy nem börtönnel sújtják azokat. Ifjúságvédelmi okokból korlátozzák a pornográfiát, és törvényi előírásokkal igyekeznek gátat szabni az erőszak kívánatos ábrázolásainak. Ezek a törekvések egyúttal menthetetlenül szembekerülnek a művészek individuális szabadság fogaival. A becsület védelmében a köztisztviselők sérthetlensége az utóbbi időben háttérbe szorulni látszik, de nem annyira, hogy a közügyek érdeke minden körülmények között a politikai személyiségi jogai elé kerüljön, mint az Egyesült Államokban. Az értékek német jogi sorrendjét persze esete válogatja, mégis talán a következőt mondhatnánk: közérdek védelme, majd tisztségviselők védelme, kiscsoportok védelme, végül a magánélet védelme.

Magyarország

Hazánkban a szimbólumok és az állami érdekek jogi védelmének kulturális hagyománya van. Magyar zászlót ruháztaként viselni kulturálisan is szentségtörés enne, egy magyar háború titkos előkészületeiről írni pedig hazaárulásnak számítana, míg a Disznó-öbölben zajló, harci készülődésről a The New York Times jogi következmények nélkül írhatott (Az 1961 április 7.-én megjelent cikk arról szólt, hogy az USA kubai emigránsokat gyűjt össze, csapatot szervez és képez ki, s "az invázió a küszöbön áll". Az írás megfelelt a tényeknek. Kennedy elnök az invázió kudarcáért később magára vállalta a felelősséget.) Egy, az Amerikai Legfelső Bíróság által hozott felmentés szerint, pedig amerikai zászló is égethető Amerikában, mert ez sem több, mint véleménynyilvánítás. A magyar rendszerváltozás ugyanakkor e téren is nagy jogi átalakulásokat hozott. Egyes esetekben, mint például az 1996. március 15-én szónokló neonácit, Szabó Albertet felmentették, Hegedűs Lórántot a „rekesszések ki őket" (a zsidókat) kifejezést tartalmazó 2003-ban közölt írásáért szintén. Bencsik András főszerkesztőt azonban egy SZDSZ-es politikus megrágalmazása miatt első fokon börtönre, majd a jogerős ítélet alapján felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték. Az ítélet példa nélküli volt, hiszen 2004-ig személyiségjogi perért csak pénzbüntetést róttak ki. Bencsik Andrást, mint a Demokrata c. lap főszerkesztőjét vonták felelősségre. A cikk - melyet nem ő írt - azt állította, hogy Mécs Imre 1957-ben "társaira vallott". Ezzel azt sugallta, hogy fogolytársai halálos ítéletüket Mécs miatt kapták. Ez tényleg inkább tűnik nem bizonyított tényállításnak, mint véleménynek, de az ítélet természetesen eltúlzott. Mécs Imre nem magánszemély, hanem aktív politikus, így nem ugyanazok az elvárások érvényesíthetők nála, mint egy magánszemélynél. Az inga megindult az ítéletek szigorodása felé. A sértett politikusok nem helyreigazításért kezdtek a bírósághoz fordulni, hanem börtönbüntetést követeltek és büntetőeljárást kezdeményeztek.

Egy letisztulási lépésnek tekinthető a 2000 nyarán hozott alkotmánybírósági határozat. Az addig tárgyalt ügyek között próbált rendet vágni a testület, s eszerint Magyarországon rémhírt terjeszteni szabad, viszont saját nemzeti jelképeket sérteni, valamint önkényuralmi jelképeket használni nem. Az alkotmánybíróság így bizonyos értelemben bővítette a sajtószabadságot (ezért is furcsák a szigorodó ítéletek), a nemzeti jelképek területén pedig kurtított (nem vonatkozik ez azonban az idegen jelképekre, pl. más országok zászlóinak égetésére). A magyar értékrangsor, úgy tűnik a hatalmi rangsort követi: államérdek védelme, aztán közérdek védelme,

csoportérdek védelme, uszítás elleni védekezés, végül a magánérdek védelme. A bírói ítéletek 15 évvel a rendszerváltozás után is hektikusak, s csupán annyi biztos, hogy kelet felé haladva a média egyre kiszolgáltatottabb mind a jognak, mind a feketegazdaság és a korrupció nyomásának.

Egy 2007. évi felmérés szerint az újságírók 62 százaléka vallotta azt, hogy vannak tabutémák, amelyekről nem lehet írni - a megkérdezettek a korrupciót, a politikusok zavaros ügyeit és a cigánysággal kapcsolatos híreket említették. 2004-re sajnálatos módon - a kemény ítéletek hatására - egy-két bírót is politikai elfogultsággal kezdtek el vádolni, s ennek társadalomromboló hatása vitathatatlan. Még keletebbre, Oroszországban a rendszerváltástól 2005-ig 40 ezer pert vesztek el a média munkatársai, s teljesen esélytelenül szerepeltek, ha korrupciós tábornokokkal kerültek szembe, miközben az alvilág bérgyilkosai nem kevés újságírót meg is öltek. Összefoglalva tehát a szólásszabadság kiterjesztését részben a demokratikus hagyományok, részben pedig a kellemetlen történelmi tapasztalatok határozzák meg.

Az elektronikus média intézményi szabályozása

A szokásjog és a kettős racionalitás szerepe a pártatlanságban

A közvetett képviselő-választásos demokráciákban az ellenőrző testületek és a médiaelnökök kinevezésének eltérő módszerei alakultak ki. A megszülető rendszerek két változó függvényében írhatók le: az egyik a kultúra, a szokás, az íratlan szabályok együttese - amely esetleg fölöslegessé teszi a túlszabályozást -, a másik a politikai hatalom érdekérvényesítésének foka. Ez utóbbi igyekszik saját hatáskörébe vonni a médiát, s lehetőleg olyan jogszabályokat alkotni, amelyek ezt garantálják is. Egy váltógazdálkodásra átállt parlament azonban dönthet úgy is, hogy a társadalom bizonyos területeit érdemesebb depolitizálnia, s gyakorolhat önkéntes korlátozást.

A történelmi esetek azonban ritkán szólnak ilyen önkéntes politikai belátásról. Sokkal inkább a civil társadalom kényszeríti ki politika rendszeréből az önkorlátozást. Az európai jogszabályok általában ilyen küzdelmek eredményei. A legfontosabb kérdés ezután már csak az, hogy ezeket a jogszabályokat a társadalom magáénak vallja, vagy sem. Anglia viszonylag kevés jogszabállyal is eredményesen üzemelteti a BBC-t (esetenként a BBC, vagy a Channel 4 a politikai nyomásnak intézményi kultúrájával, s nem jogszabályok segítségével áll ellent), míg Berlusconi Olaszországa arra példa, hogy a rossz médiaszabályozás miképp válhat ki médiaháborús konfliktusokat.

A másik szempont - amely magát a pártatlanságot is szavatolhatja az adott kultúra elvárásain, szerveződési erején és igényein túl - a piac megfelelően korlátozott szerepe. Mindenütt, ahol a kereskedelmi csatornák és adók megfelelő számban versenyeznek a hallgatókért, nézőkért - ezt jogilag kell szabályozni -, automatikusan megjelenik a politikai való elkülönülés. Akár az európai, arisztokratikusabb hagyományokra épülő hírkészítésről beszélünk, akár az érdekesség amerikanizált, központi értéké nyilvánításáról, a politika mindkettőben csupán információs anyag, amelynek az ideális felhasználása gazdasági sikert hoz, a médiamezőben pedig az újságíró, a szerkesztő stb. reputációjának (hírnevének) növekedését eredményezi.

A média egyik racionalitását a minél fontosabb és/vagy érdekesebb hír megszerzése adja, ez azonban még nem szavatolná a pártatlanságot. A függetlenséget a piaci racionalitás garantálja, hiszen az olvasó igénye, hogy az igazságot torzítatlanul ismertessék meg vele, s ez a befogadói igény hat vissza a piacon keresztül a médiumra, ill. annak etikájára. A kettős racionalitás elve Pokol Béla szerint tehát az adott alrendszer és a piac egymásra hatásának kívánatos hatása. Másképp megfogalmazva a piac rentábilis/nem rentábilis duáljának a média van hírértéke/nincs

hírértéke duáljával való összefonódásáról van szó. A kettős racionalitás másik állítása szerint ezen összefonódás nélkül szükségképpen kontraszelekció indul be. Az elv több szférában is kimutatható: leglátványosabban talán az oktatásban és a tudományban, de bizonyos logikája még a művészetben is fellelhető.

A média és a politika szétválása

A honorációrpartok korszakában - a XVIII. században, a XIX. század elején - egyes politikusszemélyiségek igen gyakran újságíróként is tevékenykedtek, sőt esetleg még saját lapot is kiadtak. Swift, Robespierre, Kossuth vagy Széchenyi egyaránt volt politikus, nemzetnevelő, s adott ki morális lapot. A - nagypolgári és bulvár - tömegsajtó a tömegpartok korszakában terjedt el: a XIX. század ideáltípusa mégis inkább a pártsajtó. A közemberek is az egyes partok felé orientálódtak, így a politikailag hithú lapok eladhatók voltak. A partok célja a minél nagyobb tagság elérése, ezért lapjaik nyílt agitációs szerepet is vállaltak.

A kompetitív néppartok a második világháború után terjedtek el, céljuk nem a parttagság növelése, hanem a szavazók ideiglenes, elégségesen csak a választási időszakra való megnyerése. A pártsajtó leépülését mutatják azon jogi szabályozások, amelyek néhány országban a partlapokat államilag is támogatták - hiszen másképp ellehetetlenültek volna -, például Olaszországban, Ausztriában, vagy Svédországban. Sokkal jellemzőbb azonban a politikai reklámok fizetett hirdetésként való megjelenése, mint a partlapok fenntartása, melyet amúgy is kevesen fogyasztanak. A kompetitív néppartok korszakában tehát már a modern, függetlenségre törekvő újságírás a jellemző.

A honorációr-, a tömeg- és a kompetitív néppartok felosztása általánosan elfogadott a politológiai szakirodalomban. Ehhez illesztettük csak a sajtótörténeti fordulópontokat. Jól érzékeltethető ezekkel a fogalmakkal a politika leválása. Létezik azonban egy másik megközelítés is, amelyik arra épül, hogy a politika miként igyekszik minél jobban felhasználni a rendelkezésére álló lehetőségeket. Pippa Norris, egy ma még kevésbé általánosan tekinthető felosztását mutatjuk be. Ő politológusként a kampányok változására koncentrált. Premodern, modern és posztmodern kampányokat különböztet meg. Ezek közül a premodernet a második világháború végéig számítja (s ez a honorációr és tömegpart időszak). A korszak politikai kampányaira jellemző, hogy sok a személyes kapcsolat a politikus és választóközönsége között. 1950 után a modern kampányok során (ez a kompetitív néppartok és a tömeglapok ideje) a politikai rendezvények médiaeseményekké is váltak, és a tanácsadók tudatosan is befolyásolni próbálták a nagy médiumokat. Amerikában legfőképp az országos televíziókat. 1990-től pedig a már megjelent marketingszemléletben divat lett az interaktivitás is, mondja Norris. Lásd Magyarországon is a telefonos felhívást, az SMS üzeneteket, a spamok (kéretlen levelek) küldését, és terjesztésükre való felszólítást, a humoros vagy rémhírkeltő szájról-szájra adható üzeneteket, az interaktív internetes politikai pr-javaslatokat (p. készíts te is plakátot). Az új technikákat részben spontán közösségek, részben viszont a kampánystábok használták ki. A folyamatban a kampánytanácsadó kommunikációs szakemberek jelentősége, a közvélemény-kutatásokra építkező politikai pr-stratégia a modern korszaktól kezdve egyre meghatározóbbá vált.

Elképzelhető, hogy a medializált világ partszerveződésében strukturális változások is beállnak? A Magyarországon is tapasztalható félig partcélú, félig civil társadalmi szerveződések egyáltalán nem egyedülállóak. A napi elemzések szintjén egye több hazai politológus is próbálkozik a posztmodern jellemzők és az új partszervező elvek megfogalmazásával. Például a partok ideológiai törekvésüket teljesen feladva napi gyakorlatukban az olyan témák felkarolására törekednek, amely sokakat érdekel. Tetszetős fogalmi kísérlet az is, amelyben a „populizmussal”

szemben a „populáris” jelző használatos. A populáris jellemzők a párt és a politika fölé állás, az apolitikusság. (Hiszen a tömegek nem szimpatizálnak a pártokkal, és ezért népszerűek azok a témák, amelyben például csökkentenék a parlament létszámát.) Az új pártok gyakrabban vezérelvűek, mert az összpontosított hatalom képes az összerendezett irányításra, és az ilyen párt tud hatékonyabban szerepelni a médiában (marketing-követelmények erősödése). Fokozódnak az érzelmi jellegű politikai programok (a tömegkommunikációs szabályok szerint minél több emberhez szólnak, annál kevésbé lehet komplex és racionális témákat szerepeltetni, de hasonlóképp a szélsőséges, ellenséges vagy fanatikusnak látszó témák sem populárisak)

Az elektronikus média 1980-90-es évekbeli, piaci felszabadítása a pártok spontán háttérbe szorulását eredményezte Angliában. Franciaországban, Németországban és másutt is. A média alrendszer korábbi elkülönülése nélkül azonban a piac segítheti a tőkés médiavállalkozók és a politika összefonódását. Ennek evi denciává válása a kelet-közép-európai rendszerváltozások liberális idealistáiból is kikényszerítette a klasszikus liberális beállítódás korrekcióját. Mivel a televízió és a rádió sokáig állami monopólium volt Európában, a hatalomkorrekció első lépése főként a kormány befolyásoló erejének lassú mérséklődése. Ennek egyik dinamikus útja Olaszországgé, ahol a pártok szorították háttérbe a kormányt: sikerebb változata a német. ahol a pártokon kívül egyéb társadalmi szervek és érdekképviseletek is részt vesznek az ellenőrző testületben (proporz rendszer), a civil társadalom tiszta ereje pedig a holland és az angol példán érhető tetten (a jogi letisztultság a hollandoknál jut nagyobb szerephez).

A politika és a média elkülönülésének új korszakát a kereskedelmi adók elszaporodása nyitotta meg, s ez szükségessé tette a magánadó-alapítás szabályozásának kidolgozását. Angliában az első kereskedelmi tévéadók szigorú állami felügyelet mellett az 50-es évek elején alakulhattak meg. Franciaországban az országos televíziós szervezetből a 70-es évek közepén jöhetett létre hét csatorna. Olaszországban is ekkor alkotmánybírói döntés szüntette meg a Radiotelevisione Italiana (RAI) monopóliumát. Németországban pedig szintén alkotmánybírói döntés hatására, de csak a 80-as évek közepétől (1986) engedélyezték a magán-televíziók alapítását.

A média-ellenőrzési típusok szociológiai klaszterezése

A jogi szabályozás nemzeti különbségeit az elnökválasztási technikák összevetésével igyekszünk bemutatni. A legritkább típus a közvetlenül hatalomhoz jutott, szűkebb politikai csoport irányításának, hatalmának egyoldalú szentesítése. Erre egyedül Görögország hozható fel példának, mert Olaszországban a pártok között egyfajta osztozkodás zajlott a 90-es évek elején, s azzal már lehetőség nyílt az átpolitizált társadalom többarcúságának megmutatására.

A második csoportba tartozó országokban a médiaelnök és a politika szétválasztását - legalábbis a többi országhoz képest - nem kívánták szigorú és megkerülhetetlen jogi garanciákkal biztosítani, ezért a jogi szabályozások hiányáról kell beszélnünk. Ezek az országok mégis példaként szolgálnak: Anglia, Svédország jóléti, stabil demokráciával bíró, szociálisan érzékeny államok, amelyekben a társadalmi feszültségek hiánya egyúttal nem is tette szükségessé a garanciák kiépítését. A megbízható működést nem annyira a külső jogi szabályok garantálják, mint inkább az annál részletesebb, intézményeken belüli, etikai szabályozások. Ez a jelenség persze értelmezhető, kényelem okozta „törvényalkotási tespedtségként” is, amelynek oka azonban az, hogy a külső jogi ráhatás és a belső szabályozottság általában fordítottan aránylik egymáshoz.

A harmadik típusba azokat az országokat sorolhatjuk, amelyekben már megkezdődött a politikai függetlenség valamilyen, jogilag enyhébb megvalósítási kísérlete, de az még igen kialakulatlan.

Portugáliában például erős a szerepe a jogilag intézményesített etikai kontrollnak. Van, ahol a kisebbségi tolerancia fejlett, s van, ahol a politikusok egymástól félve igyekeznek szabályozni a távolságtartást. Spanyolország és Portugália azért is juthatott el az óvatosabb szabályozásokhoz, mert a demokratikus fejlődés elején tartottak, s rákényszerültek a rossz hagyományok kompenzálására. A politika és a közszolgálat szétválasztásának jogalkotási folyamatait Spanyolországban, Portugáliában, Írországban, Finnországban, Dániában és Belgiumban a 90-es években kezdték meg.

A negyedik csoportba azok az országok tartoznak, amelyek médiaelnök választási szabályozása igen jól letisztult. E csoport is legalább három típusra bontható. Az egyikben közvetett és kiegyensúlyozott politikai befolyást határoztak meg. 1996 januárjától Magyarország is ide tartozik (klasszikus példa Franciaország). Ausztriában és főleg Németországban a politikai kontroll közepes - a civil szervezetek is nagy súlyt kapnak. A harmadik típusban pedig jogilag is teljesen kiszorították a politikai befolyást, ilyen Hollandia vagy az Egyesült Államok.

Természetesen a jogi függetlenség sem teremt valódi függetlenséget, hiszen az információs szervezetek nem függetlenek attól a környezettől, ahonnan beszerezhetik az információikat. A jogi szabályozás egymaga nem oldja meg a feszültségeket, viszont a rossz jogszabályok elronthatják vagy zsákutcába sodorhatják a tömegkommunikációt. Az olasz modell zsákutcaja például azután bizonyosodott be, hogy megváltoztak a parlamenti erőviszonyok: a választásonkénti médiafelosztás túlságosan sok társadalmi feszültséggel jár a többi technikához képest. De talán a kevésbé jól sikerült jogszabályok sem véletlenek. Ahhoz, hogy valóban megértsünk egy-egy modellt, az ország történetétől a nehezen megragadható, szociológiai jellemzőkig mindent ismernünk kellene. A médiaszabályozások mögött és annak okaként egy egész társadalom kultúrája húzódhat meg. Az olasz példánál maradva a 80-as évek végének és a 90-es évek elejének nyugodt időszakában még a híradók is úgy oszlottak el a csatornákon, hogy ne ütközzenek egymással. A politikai elosztottság mögött azonban feltehetően egy nem állami, hanem korrupciós szabály, egy feketeelit osztozkodása húzódott. Ez igen szervezett és összehangolt lehet, sajátos normákkal és szabályokkal. Ám a korrupciós érdekegyeztetéseket a demokratikus szavazásokon győztes, esetleges új pártok vagy más arányok változásai teljesen összekavarhatják. Valószínűleg ez is okozta az 1994-ben kezdődő médiagondotat Olaszországban. A korrupció és a politika kapcsolatának szociológiai feltárása magyarázhatja meg a tömegkommunikációs szabályozások anomáliáit is.

A jogi szabályozásról általánosságban elmondható, hogy ott szükséges annak precíz részletezése, ahol az önszabályozásnak nincs nagy hagyománya. Említettük, hogy a BBC-nél bizonyos lezserség figyelhető meg az elnökválasztás politikától való függetlenségének, garantálását illetően - ám ezzel szemben az intézmény belső szabályozottsága a lehető legfejlettebb. A belső szabályozás mindig szerencsésebb a külsőnél (hasonlóan ahhoz, hogy egy értéket internalizálunk-e, vagy csak a büntetéstől félve teszünk neki eleget). A magyar médiatörvény túlszabályozott. A törvényhozók a politikai pártatlanság biztosítását az ellenőrző testületbe ültetett, pártok által delegált, jelentős számú küldöttektől várják. Ez a paternalizmus veszélyét hordozza magában. A médiumok kevésbé fogják internalizálni az értékeket - például a pártatlanságot -, inkább a kényszer hatására működnek azoknak megfelelően, s könnyen lehet, hogy legfőbb igyekezetük és belső érvényesülési lehetőségük az ellenőrzés alóli kibújás lesz. A magyar szabályozás problémája feltehetően a médiatársadalom kiskorúságának meghosszabbítása. Egyszerűen fogalmazva a törvény nagyobb szerepet szán a jognak, s kevesebb esélyt ad a médiaetika kibontakozásának. Ez utóbbihoz feltehetően mérsékelt ellenőrzésre és az ellenőrzésben a civil és a szakmai szervezetek nagyobb arányú szerepeltetésére lenne szükség.

Nemzetközi jog

Azzal, hogy a frekvenciák átlépik az országhatárokat, szabályozásuk és elosztásuk szükségképpen nemzetközivé válik. Hasonló szabályozást igényelnek a katonai, a tengeri és az úrkutatási kérdések. A nemzetközi jogi gyakorlat általánosabban a békés konfliktusrendezéshez szükséges, ez azonban egyúttal a nemzetek szuverenitásának bizonyos korlátozását igényli. Például ha egy ország kötelező erejűnek ismeri el a nemzetközi bírászkodást, le kell mondania a vitás kérdések hagyományosan háborúval történő megoldásáról. Sok államnak nem éri meg feladnia szuverenitását az integrációért, így a nemzetközi jog - hogy elveihez egyre többen csatlakozzanak - hajlamos puha jogszabályok kimondására. Egy ilyenre példa az ENSZ Emberi jogok egyetemes nyilatkozata (1948): „Jogainak gyakorlása és szabadságainak élvezete tekintetében senki sincs alávetve más korlátozásnak, mint amelyet a törvény kizárólag mások jogai és szabadságai elismerésének és tiszteletben tartásának biztosítása érdekében, valamint a demokratikus társadalom erkölcsse, közrendje és általános jóléte jogos követelményeinek kielégítése érdekében megállapít”

A 1969. évi. Emberi Jogok Amerikai Egyezménye integrálja az addigi nemzetközi egyezményeket, tehát nem a tengerentúli gyakorlat alapján áll. Sokkal inkább egy valamivel szigorúbb alapon szerveződik a véleményszabadság korlátoz hatóságában, s így más államoknak is elfogadható: mások jogainak tiszteletben tartását, a nemzetbiztonság, a közrend, a közegészség, a közérkölcse védelmét és a háborús propaganda, a faji és vallási megkülönböztetés tilalmát mondja ki. Ezeket a jogokat egészíti ki az előzetes cenzúra tilalmával, kivéve a szórakoztató üzemekeket, amelyeknél az állam ezt a jogát a fiatalság védelméért - de csak azért - gyakorolhatj a.. Az Európai Emberi Jogi Egyezményt aláíró államok közül a nemzetközi bíróság Angliát marasztalta el a legtöbbször az állam érdekeit sértő korlátozások miatt. Köztudomású az angol társadalom konzervativizmusa, amely még történelmi személyiségeit is jogi védelemben kívánja részesíteni a véleményszabadsággal szemben. Sokak szerint azonban ez csak a médiumoknak hoz hasznot, és az ilyen büntetéseket az intézmények már eleve beletervezik reklámköltségvetésükbe.